

SZ. JÓNÁS ILONA (1929–2017)

Amikor Sz. Jónás Ilonát tizennyolc éve, hetvenedik születésnapján megajándékozták kollégái egy tanulmánykötettel, enyém volt az a megtisztelő feladat, hogy szeretett tanáromat mindannyiunk nevében köszöntsem – ez megjelent a *Középkor szeretete. Történeti tanulmányok Sz. Jónás Ilona tiszteletére* című kötet (1999) előszavaként. Most, hogy eltávozott közülünk és nekrológban kell méltatnom munkásságát, úgy látom, ma sem tudnám pontosabban összefoglalni róla kialakított mondandómat, ezért úgy döntöttem, idézem a köszöntő fontosabb részleteit, és ehhez fűzöm hozzá pályafutásának részletesebb értékelését.

„Sz. Jónás Ilona egy sajátos minőséget hozott életünkbe: a középkor szeretetét. Köszöntjük őt, aki hetvenévesen is ifonti lendülettel, szenvedéllyel és lelkesedéssel küzd e rég letűnt kor emlékének, tanulságainak megőrzéséért, közvetítéséért. Ő a Középkori Egyetemes Történeti Tanszék legrégebbi munkatársa, negyvenöt éve tanítja a leendő történelemtanárokat mindannak a pontos ismeretére, amivel az európai középkor ajándékozta meg a világot.

Honnan e gyöngéd szeretet, honnan e kitartó szenvedély? 1948-ban Miskolcon érettségizett, 1954-ben szerzett történész diplomát, ahol egy 'szakmai önéletrajzában' írja: 'Szabó Árpádtól kaptam a történelem iránti vonzódást, Győry Jánostól a középkor szeretetét, Gyóni Mátyás a történelmi kútfők és az igazság tiszteletére, Váczy Péter a források lelkének megszólaltatására tanított.' Előbb demonstrátorként, majd 1954-től tanársegédként dolgozott az ELTE Középkori Egyetemes Történeti Tanszékén, a középkor tanítását szolgálták első jelentős szakmai publikációi: társszerzője az 1958-ban elkészített egyetemes történeti jegyzetnek, és ő állította össze az először 1971-ben megjelent és azóta három kiadást megért *Egyetemes történeti szöveggyűjteményt*, amely mintegy három évtizeden át nélkülözhetetlen tananyag és élvezetes olvasmány az egyetemisták és a középkor iránt érdeklődők számára. [...] A középkorral foglalkozó történészek között sokan mondhatják el magukról – velem együtt –, hogy először az ő szemínáriumain csodálkoztak rá a középkori falvak, városok, nemesi-fejedelmi udvarok, kolostorok, egyetemek világára, először ő érzékeltette velünk olyan középkori gondolkodók nagyságát, mint Beda Venerabilis, Gerbert d'Aurillac, Abélard, Clairvaux-i Szent Bernát, Hugo de Sancto Victore, Assisi Szent Ferenc, Aquinói Szent Tamás vagy Bonaventura, s először ő engedett bepillantani olyan megkapó élettörténetek kulisszái mögé, mint Árpád-házi Szent Erzsébeté.”

Eddig az első idézet, mely összefoglalja Sz. Jónás Ilona egyetemi tanári munkásságának lényegét, amit csupán annyival kellene itt kiegészíteni, hogy 1985 és 1995 között tanszékvezető volt az ELTE Középkori Egyetemes Történeti

Tanszékén, ezután a Középkori Egyetemes Történeti Doktori Iskola irányítója lett. Energiáinak legjavát egyetemi előadásaira, szemináriumaira, szakdolgozatok és doktori disszertációk irányítására fordította, amihez további fontos feladatként hozzákapcsolódott a középkorral foglalkozó történeti munkák fordításainak szakmai ellenőrzése, jegyzetelése, gondozása, és a középkor népszerűsítése rádió- és TIT előadásokban. 1999-től „emerita”-ként vett részt a tanszék munkájában, még hosszú évekig. Jelentős szerepe volt a Károli Gáspár Református Egyetem középkori egyetemes történeti oktatásának megszervezésében is. Doktori hallgatóival visszavonulása után, betegsége idején is tartotta a kapcsolatot.

Sz. Jónás Ilona történetírói munkássága kapcsán érdemes elgondolkodni azon, hogy mit jelent a magyar történettudomány számára a középkori egyetemes történet kutatása. „A középkori egyetemes történelem művelői nem abban különböznek a magyar történelem specialistáitól – írtam 1999-ben –, hogy ők nem foglalkoznak a magyar témákkal, hanem abban, hogy azokat minden esetben az európai történelem részeként, egyetemes történeti meghatározottságaikat tekintetbe véve vizsgálják. Ez különösen kézenfekvő a középkori latin kereszténység történeténél, ahol egy széles körű nemzetközi kapcsolatrendszerre támaszkodó egyház hierarchiája, szerzetesrendjei, egyetemei, dogmatikája, liturgiája, szentkultuszai próbálták egységes civilizációvá összefogni a sokféle helyi és regionális sajátosságot. Minthogy a hatvanas-hetvenes évek Budapestjéről visszapillantva a középkori civilizáció ilyen általános szemléleti módja nem lehetett magától értetődő, különös jelentősége volt annak, hogy néhány oktató, köztük Sz. Jónás Ilona nagy szeretettel ráirányította az egyetemisták figyelmét a latin forrásokban, az európai irodalmi és művészeti emlékekben és a nemzetközi történetírás remekműveiben fellelhető kincsekre.”

Mindehhez hozzátehetnénk, hogy ez a szemlélet, sajnos, továbbra sem, vagy inkább megint nem magától értetődő. A középkori latin univerzalizmus iránt a kilencvenes években országszerte ígéretesen felébredő új lelkesedés az évezredforduló reprezentatív és túlzottan államosított millennium-ünneplései nyomán, az új évezredünkben hanyatlott. A hagyományörzés, az őskeresés, a középkori királyok szünni nem akaró, büszke ünneplése mellett mintha megkopott volna az érdeklődés a középkori civilizáció egyetemes értékrendje, európai kapcsolatrendszere iránt. Háttérbe szorulni látszik a magyar történelem fő kérdéseinek egyetemes nézőpontból történő újragondolása, és bekapcsolása a mai nemzetközi történész-együttműködés fórumain folytatott szakmai vitákba, valamint az az igény, hogy magyar kutatók mértékadó módon szóljanak hozzá az egyetemes történelem különböző – a sajátunkétól távolabbi – kérdéseikhez.

Ebben az összefüggésben tanulságos áttekinteni, milyen történettudományos kutatást folytatott Sz. Jónás Ilona az ötvenes-hatvanas évek szűkös lehetőségei között, a francia történetírás új irányzatával kialakított kapcsolataira

támaszkodva. Miután első fontosabb cikkét 1959-ben *Párizs és a Jacquerie* elemzéséről jelenttette meg a *Századokban*, bölcsészdoktori disszertációját 1961-ben ugyancsak Párizs társadalomtörténetéről írta: *Párizs kereskedő és iparúzó polgárságáról az 1313. évi adólajstrom alapján*, ennek eredményeit 1963-ban francia fordításban publikálta. 1966-ban kapott először hosszabb, öt hónapos külföldi ösztöndíjat Franciaországba. Párizsi kutatómunkája nyomán két hónapon keresztül Aix-en-Provence-ban tanulmányozta a levéltári forrásokat, és ott megismerkedett Georges Dubyvel, az *Annales*-iskola egyik vezető egyéniségével. Ez a szakmai kapcsolat évtizedeken át megmaradt, Duby is elismeréssel emlegette Sz. Jónás Ilona munkáit. E tanulmányút gyümölcse az 1968-ban, a *Századokban* megjelent cikke, *A középkori falvak elnéptelenedésének kérdéséhez egy provence-i baillage 1343. évi összeírása alapján*, és ebben az időben állította össze az *Európa és Közel Kelet – IV-XV. század. Egyetemes történeti szöveggyűjtemény, középkor I/1-II/2* első kiadását.

Az új francia történetírás gazdaság- és társadalomtörténeti, valamint művelődéstörténeti módszereire támaszkodva, 1969-es brüsszeli és 1977-es párizsi levéltári kutatásai nyomán készítette el és védte meg 1977-ben *Párizs adófizető népessége a XIII–XIV. század fordulóján* című kandidátusi értekezését. A francia középkorkutatókkal kialakított együttműködését jelzik tanulmányai: *A világi értelmiség térnyerésének történetéhez. Az intellektuális munkához kapcsolódó mesterségek a XIII. század végig párizsi adólajstromokon* (1974), *Structure sociale de l'industrie textile parisienne à la fin du XIIIe siècle* (1975). 1986-ban egy szemesztert vendégtanárként Lyonban töltött.

Történetírói érdeklődése ebben az időben kiterjedt a kora újkori politikai gondolkodás területére is: írt tanulmányt a zsarnokölés hugenotta nézeteiről (1978), ő válogatta, majd vetette össze az eredetivel Jean Bodin *Az államról* írt könyvét, melynek magyar fordítása is neki köszönhető (1987). E témakörben készítette 1993-ban akadémiai doktori értekezését (*Az erőszak megnyilvánulási formái és irodalmi reflexiói a XVI. század második felében*), amit 1997-ben védett meg.

Noha a francia középkor volt érdeklődése középpontjában, történészi összehasonlító munkássága nem korlátozódott erre a területre. Legnépszerűbb könyve, *Árpád-házi Szent Erzsébet* három kiadást megélt életrajza (1986.) Erzsébet vallási ideálját a szerteágazó európai hagiográfiai források alapján mutatta be és helyezte el a 13. század vallási mozgalmainak összefüggéseiben. E könyv megírására tanszéki kollégája, H. Balázs Éva kérte fel, aki *Életek és korok* című sorozatában a hetvenes évek elejétől ráirányította a figyelmet az életrajz műfajára, a történetírásnak erre az ötvenes-hatvanas években méltatlanul elhanyagolt területére. Sz. Jónás Ilona számára is szerencsés felfedezés volt e történeti életrajz, melyben a középkori vallástörténetről, művelődéstörténetről, és egyúttal „egy XIII. századi női ideál” újszerű bemutatásáról az egyetemes történeti oktatásban felhalmozódott gazdag ismereteit is összegezni tudta. E könyv nyomán még több további tanulmányt is

készített a magyar szent királyok rokon témaköréről: *Az európai Szent István-kép kialakulásáról* (1989, 1991), a *Szent patrónus és a patriotizmus* kérdéséről (1990, 1992). Ugyancsak a középkori uralkodók újszerű, művelődéstörténeti alapozottságú megközelítése figyelhető meg két népszerűsítő könyvében: *A középkor nagy császárai* (1993) és a *Barbár királyok* (1994) áttekintette a kora középkor egész világát Hispániától Bizáncig, Itáliától az angolszász területekig. E munkálatok közben formálódott több évtizeden át dédelgetett terve, egy alaposan dokumentált fordításgyűjtemény és elemzés a kora középkori politikai gondolkodás legfontosabb műfajáról, az uralkodóükrökről – ez végül sajnos mégsem készült el.

Az új művelődéstörténeti módszerek jegyében a 90-es években egy további fontos új terület keltette fel érdeklődését: 1995-ben a középkori gondolkodás természetképéről tartotta habilitációs előadását, ezután éveken át a történeti ökológia kutatása felé terelte tanítványai érdeklődését. Fontosabb tanulmányai e tárgyban: *Természet és technika a középkori Európában* (1993), *Vadon és civilizáció. A középkori erdő világa* (1993), *A vízről a középkori íráskor nyomán* (1998), *Kolostorkert a barokk korban* (1999), *Középkori gyümölcsöskertek* (2000), *Az egyszarvú a középkor vallásos szimbolikájában* (2008).

A Közép- és Kora Újkori Egyetemes Történeti Tanszék akkori oktatóinak közös munkájaként születő, az én szerkesztésemben megjelent kétkötetes egyetemes történeti tankönyv, az *Európa ezer éve: a középkor* (2004) új alkalmat adott Sz. Jónás Ilonának kedves történeti témái áttekintésére: ő mutatta be az angolszász és az ír kereszténységet, a Karoling állam, egyház és kultúra történetét, a 12. századi reneszánszt, az egyetemek, summák és katedrálisok világát, és az itáliai reneszánsz kezdeteit. 80. születésnapjára két tanszéki kollégája, Nagy Balázs és Novák Veronika egy szép kötetet állított össze tanulmányaiból, *Sokszínű középkor. Természet – társadalom – kultúra a középkori Európában* címmel (2010), melyben hat témacsokorba rendeződtek a – fentiekben részben bemutatott – szép esszék (összesen harmincegy): a természet világa; változó mentalitás – változó társadalom; műveltség, iskolák – kelet és nyugat; szentek mint társadalmi ideáltípusok; egy középkori nagyváros társadalma; politikai irodalom.

Ha belegondolunk, volt mit szeretni, értékelni ebben a színes világban. És van mit megbecsülni, értékelni ebben a „megértő, magyarázni igyekvő történetírásban”, mely „példát adott arra, hogy a magyarságot és egyetemességet a középkor kultúrájában nem lehet egymástól különválasztani” – ahogy Marosi Ernő írta e tanulmánygyűjtemény előszavában. Sz. Jónás Ilona egész életén át arra törekedett, hogy megismertesse, megszerettesse ezt a világot – ekként őrizzük emlékét.

Klanczay Gábor